

از حرا تا نینوا

شرح اجمالی فصل پنجم

در این فصل رویدادهای مهم تاریخ صدر اسلام از بعثت حضرت محمد (ص) در غار حرا تا قیام امام حسین (ع) در صحرای کربلا (نینوا) مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد. در درس نهم دانش‌آموزان با چگونگی ظهور اسلام و اقدام‌های پیامبر و یارانش برای گسترش اسلام و تأسیس امت و حکومت اسلامی در مکه و مدینه آشنا می‌شوند. در درس دهم نیز مهم‌ترین رویدادهای تاریخ اسلام از رحلت رسول خدا تا شهادت امام حسین (ع) را مطالعه می‌کنند.

درس ۹

ظهور اسلام در شبه‌جزیره عربستان

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

- موقعیت جغرافیایی و اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی شبه‌جزیره عربستان را در آستانه ظهور اسلام به اختصار بیان کنند.
- چگونگی بعثت حضرت محمد (ص) و پیام اصلی و مهم دین اسلام را توضیح دهند.
- تلاش‌های پیامبر اسلام و یارانش برای نشر اسلام و واکنش مشرکان را شرح دهند.
- زمینه‌ها و دلایل مهاجرت رسول خدا را از مکه به مدینه ذکر نمایند.
- اقدامات پیامبر برای تأسیس امت و حکومت اسلامی را برشمارند.
- اصول اخلاقی رسول خدا در جنگ و شیوه حکومت آن حضرت را شرح دهند.
- علت و نتیجه ماجرای غدیر خم را توضیح دهند.
- نسبت به تحقیق و مطالعه در باره وقایع اسلام علاقه مند و حساس شدند.

مواد و وسایل مورد نیاز:

کتاب درسی؛ قرآن؛ نقشه شبه‌جزیره عربستان؛ نقشه ایران عصر ساسانی؛ نمودار خط زمان مشتمل بر رویدادهای مهم تاریخ اسلام از بعثت تا هجرت؛ تصاویری از اماکن مقدس در مکه و مدینه؛ گزیده (کلیپه‌هایی) از فیلم سینمایی محمد رسول الله

آماده کنید

یک نسخه از قرآن کریم را با خود به کلاس ببرید و از یکی از دانش‌آموزان بخواهید آیات سوره علق را قرائت کند و ترجمه فارسی آنرا بخواند. سپس از دانش‌آموزان بپرسید آیات تلاوت شده در باره کدام رویداد مهم تاریخی است؟ پس از آنکه دانش‌آموزان با راهنمایی شما به پاسخ صحیح رسیدند، سؤالاتی در باره زندگانی رسول خدا پیش از بعثت که دانش‌آموزان قبلاً راجع به آن مطالبی خوانده یا شنیده‌اند، طرح کنید؛ مثلاً از زمان و مکان تولد، پدر، مادر و خاندان ایشان و دوران کودکی و نوجوانی آن حضرت پرسش کنید. در صورت امکان قسمت‌ها (کلیپ‌های) کوتاهی از فیلم محمد رسول‌الله که مربوط به دوران پیش از بعثت است را به نمایش بگذارید. با این مقدمات، توضیح دهید که موضوع درس حاضر، ظهور و گسترش دین اسلام در شبه‌جزیره عربستان است.

آموزش دهید

نخست توجه دانش‌آموزان را از طریق نقشه به موقعیت جغرافیایی شبه‌جزیره عربستان و مخصوصاً دو شهر مکه و یثرب جلب نمایید و به ویژگی‌های جغرافیای طبیعی، انسانی و فرهنگی عربستان در آستانه ظهور اسلام اشاره کنید و از آنان بخواهید فعالیت ردیف ۱ (کاربرگ شماره ۵) را انجام دهند. انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مطالعه مطالب صفحه‌های ۴۸ و ۴۹ پنج نشانه عصر جاهلیت را چنین استخراج کنند: **غارت‌گری، جنگ و خون‌ریزی، تعصب قبیله‌ای، انتقام‌جویی، خشونت، بت‌پرستی، وضعیت نامناسب زنان و دختران، نداشتن حکومت و بیسوادی.**

پس از آن توضیح دهید که در چنین اوضاع و احوالی بود که خداوند حضرت محمد (ص) را به پیامبری برگزید و بر سه محور مهم و شاخص پیام اسلام یعنی **پرستش خدای یگانه، ترک بت‌پرستی و ایمان به روز جزا** تأکید نماید. آنگاه با جلب توجه دانش‌آموزان به نمودارهای خط زمان صفحه‌های ۵۲ و ۵۳ اشاره کنید و از دانش‌آموز بخواهید رویدادها را روی خط زمان بخوانند. دوران رسالت و پیامبری حضرت محمد (ص) به دو دوره متفاوت تقسیم می‌شود: در **دوره نخست** حدود سیزده سال در مکه مردم را به اسلام دعوت کرد و در **دوره دوم** با مهاجرت به مدینه حدود ده سال برای گسترش اسلام و تشکیل حکومت اسلامی زحمت کشید و در این راه سختی‌ها و مشکلات بسیاری را تحمل کرد. یعنی ابتدا توجه دانش‌آموزان را به دو نمودار خط زمان جلب نماید و سپس از آنان سؤال کنید که دوران رسالت رسول خدا به چه دوره‌هایی قابل تقسیم است؟ سپس دانش‌آموزان را به دو گروه تقسیم کنید و از هر گروه بخواهید مهم‌ترین رویدادهای یکی از آن دوران را برشمارند. آنگاه از آنها بخواهید با یکدیگر همفکری کرده و شباهت‌ها و تفاوت رویدادهای دو دوره را به شکل بحث کلاسی با هم گفت و گو کنند. مثلاً انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مقایسه رویدادهای دو دوره بتوانند تشخیص بدهند که در دوران سیزده سال اول بعثت پیامبر در مکه، رسول خدا و پیروانش ناگزیر بودند فشارها و شکنجه‌ها را تحمل کنند و امکان و فرصت چندانی را برای مقابله با مشرکان نداشتند. در آن دوره، مهم‌ترین

سلاح مسلمانان در برابر مشرکان، صبر و شکیبایی بر سختی‌ها و مشکلات بود؛ به همین دلیل برخی از یاران رسول خدا زیر شکنجه به شهادت رسیدند و سایرین نیز ناگزیر شدند که خانه و اموال خود را رها کنند و به حبشه و سرانجام به مدینه مهاجرت نمایند.

همچنین انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مرور رویدادهای مربوط به دوران پس از هجرت بر روی نمودار خط زمان، متوجه تغییر موقعیت و شرایط مسلمانان شوند و این مطلب را درک کنند که در نتیجه تدابیر و اقدامات پیامبر از قبیل برقراری پیوند برادری میان مسلمانان، تأسیس حکومت و تشکیل نیروی نظامی، به تدریج مسلمانان قدرتمند شدند. به گونه‌ای که توانستند در برابر هجوم و تهدیدهای پیاپی دشمنان به خوبی از خود دفاع کنند و در بیشتر نبردها پیروز میدان باشند. به همین دلیل در آن دوره اسلام به سرتاسر شبه‌جزیره عربستان گسترش یافت و پیامبر حتی سران حکومت‌های بزرگ آن روز جهان را به پذیرش اسلام دعوت کرد.

توجه داشته باشید فعالیت‌های این درس به منظور توجه دادن دانش‌آموزان به علل، دلایل و نتایج رویدادها طراحی شده‌اند و ضرورت دارد در هنگام تدریس انجام شوند. همواره سفارش می‌شود از واداشتن دانش‌آموزان به حفظ کردن مفاهیم دانشی جزئی خودداری نمایید.

فعالیت

۲. سورهٔ مَسَد (سورهٔ ۱۱۱ قرآن مجید)

۳. پیروی کورکورانه از عقاید آباء و اجداد؛ مخالفت آشکار اسلام با افکار و عقاید جاهلی؛ به خطر افتادن منافع اقتصادی اشراف مکه با گرویدن بردگان و فقیران به اسلام؛ به خطر افتادن مقام و موقعیت سیاسی و اجتماعی سران مشرک

۴. پیشنهاد مال و مقام به پیامبر (صلی‌الله‌علیه و آله و سلم)، با مال و مقام؛ تهدید و آزار و اذیت رسول خدا؛ تهمت‌زنی و دشنام‌گویی به رسول خدا؛ منصرف کردن ابوطالب از پشتیبانی پیامبر؛ آزار و شکنجهٔ مسلمانان تا سرحد مرگ؛ تحریم اقتصادی و اجتماعی مسلمانان؛ توطئه برای قتل پیامبر

۵. مشرکان پیمان‌نامهٔ تحریم اجتماعی و اقتصادی مسلمانان را درون صندوقچه‌ای در کعبه نهادند. پس از سه سال پیامبر اسلام با اشارهٔ فرشتهٔ وحی خبر داد که آن پیمان‌نامه را موربانه خورده است و تنها عبارت «باسمک اللهم» از آن باقی مانده است. مشرکان وقتی صندوقچه را گشودند با شگفتی درسی خبر رسول خدا را دریافتند و ناگزیر شدند دست از محاصره بردارند و مسلمانان به زندگی عادی خود بازگردند و این یک پیروزی بزرگ برای آنان به شمار می‌رفت.

۶. پیمان‌نامه‌های پیامبر با مردم یثرب؛ توطئهٔ مشرکان برای قتل حضرت محمد (ص)

۷. مهاجرت پیامبر از مکه به مدینه مبنای تاریخ و تقویم مسلمانان قرار گرفت و از آن زمان تا کنون ۱۳۹۳ سال شمسی و ۱۴۳۵ سال قمری می‌گذرد.

به پایان ببرید

نکته‌ها و مفاهیم مهم و شاخص درس بر پایه جدول انتظارات را به اختصار بازگو کنید و دانش‌آموزان را گروه بندی کنید واز آنها بخواهید به طور داوطلبانه و گروهی فعالیت ردیف ۱ یا ۲ بخش به کار ببندید را در منزل انجام دهند و گزارش آن را در جلسه آینده به شکل مناسب در کلاس ارائه و در معرض نمایش بگذارند. دانش‌آموزان را برای رجوع به پایگاه الکترونیکی دانشنامه رشد به آدرس www.roshd.ir راهنمایی کنید.

محورهای عمده ارزشیابی

انجام صحیح کاربرد و دیگر فعالیت‌های درس، تشریح درست از اطلاعات تاریخی مندرج در نقشه و نمودارهای خط زمان، مشارکت در گفت و گو و بحث؛ طرح پرسش‌هایی متناسب با انتظارات یادگیری از محورهای عمده این درس است که از طریق آزمون کتبی و شفاهی و چک لیست مشاهده رفتار و بررسی فعالیت‌ها و آزمون عملکردی قابل اجرا است.

ملاحظات تدریس / دانستنی های معلم

مهم ترین نبردهای مسلمانان در دوران پیامبر اسلام

ردیف	نام جنگ	سال وقوع	طرف مخاصمه	علت بروز جنگ	نتیجه جنگ
۱	بدر	۲.ه.ق	مشرکان مکه	سپاه اسلام که برای تعقیب کاروان تجاری مشرکان از مدینه خارج شده بود با سپاه مکه رو به رو شد.	پیروزی قاطع مسلمانان
۲	أُحُد	۳.ه.ق	مشرکان مکه	لشکرکشی مشرکان مکه به سمت مدینه برای جبران شکست بدر و از بین بردن مسلمانان	پیروزی اولیه مسلمانان و شکست بعدی آنها به دلیل سرپیچی از فرمان پیامبر
۳	خندق (احزاب)	۵.ه.ق	مشرکان مکه و سایر قبایل هم پیمان آنان از یهود و غیر یهود	لشکرکشی مشرکان مکه و هم پیمانان آنان به مدینه به قصد نابودی مسلمانان	ناکامی مشرکان و هم پیمانانشان با رشادت امام علی علیه السلام در شکست دادن پهلوان نامدار سپاه مشرکان
۴	جنگ های متعدد با یهودیان	۶ و ۷.ه.ق	قبایل مختلف یهود (بنی قریظه، بنی نضیر، بنی مصطلق) و اهالی قلعه خیبر	پیمان شکنی، خیانت و تهدیدهای آشکار و پنهان یهودیان علیه مسلمانان و همدستی آنان با مشرکان	پیروزی مسلمانان
۵	فتح مکه	۸.ه.ق	مشرکان مکه	نقض پیمان صلح حُذَیبیه از سوی مشرکان و حمله آنان به قبیله هم پیمان مسلمانان	پیروزی مسلمانان
۶	حُنین	۸.ه.ق	مشرکان یکی از قبایل عرب به نام هوازن	دفع تهدیدات قبایل بت پرستی که پس از فتح مکه برای مقابله با اسلام متحد شده بودند.	پیروزی مسلمانان
۷	موتة	۸.ه.ق	سپاهیان روم شرقی	تنبیه یکی از حاکمان مناطق مرزی شام که مبلغان مسلمان را به شهادت رسانده بود.	شهادت سه تن از فرماندهان سپاه اسلام و ترک صحنه نبرد
۸	تبوک	۹.ه.ق	سپاهیان روم شرقی	دفع تهدیدات نظامی رومیان در مرزهای شمالی شبه جزیره عربستان	کار به برخورد نظامی نکشید.

تاریخ اسلام از رحلت پیامبر تا قیام کربلا (نینوا)

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

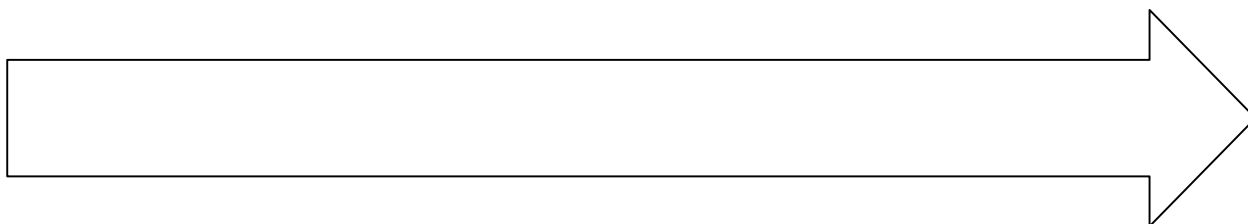
- چگونگی تعیین جانشین پیامبر (ص) را توضیح دهند.
- دلایل اعتراض و شورش بر خلیفه سوم (عثمان) را بیان کنند.
- ویژگی‌های حکومت امام علی (ع) را برشمارد و شرح دهند.
- دلایل صلح امام حسن (ع) با معاویه را توضیح دهند.
- هدف و دستاوردهای قیام عاشورا را بیان کنند.
- نسبت به الگوگیری از ائمه (ع) معصومین در زندگی سیاسی - اجتماعی حساس و علاقه مند باشد

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نهج‌البلاغه (نامه امام علی به مالک اشتر)، نقشه قلمرو مسلمانان در زمان خلفای نخستین، نقشه جنگ‌های دوران حکومت امام علی (ع)، تصاویر تاریخی از مسجد کوفه، حرم امام (ع) و امام حسین (ع)، کلیپ‌هایی از سریال امام علی، مختارنامه و روز واقعه، نمودار خط زمان، کاربرگ شماره ۶

آماده کنید

به منظور آماده سازی دانش‌آموزان برای ورود به درس جدید، نمودار خط زمان زیر را در معرض دید آنها قرار دهید دوره زمانی درس یعنی از رحلت رسول خدا تا شهادت امام حسین (ع) (۱۱ - ۶۱ ه.ق) را بر روی نمودار نشان دهید. به منظور تبیین چارچوب دوره تاریخی مورد بحث، لازم است اشاره نمایید که در این دوره پنجاه ساله پنج نفر (ابوبکر، عمر، عثمان، امام علی (ع) و امام حسن (ع) به عنوان خلفای نخستین حکومت کردند و سپس معاویه به خلافت رسید و خلافت امویان (بنی‌امیه) را تأسیس کرد و در دوران جانشین او یزید، قیام عاشورا رخ داد.

درس را با این پرسش آغاز کنید: مهم‌ترین رویداد واپسین ماه‌های زندگانی رسول خدا چه بود؟ انتظار می‌رود دانش‌آموزان با توجه به مطالبی که در درس پیش خوانده‌اند، به واقعه غدیر خم و اعلام جانشینی حضرت علی (کلیشه علیه السلام) توسط پیامبر اشاره کنند. سپس توضیح دهید که پس از رحلت رسول گرامی اسلامی، اوضاع و شرایط به گونه دیگری رقم خورد و ماجرا سقیفه را مختصری توضیح دهید.

توجه: نظر به اینکه موضوع جانشینی پیامبر در میان مسلمانان از حساسیت‌های خاصی برخوردار است، توصیه می‌شود فقط به مسلمات تاریخی بسنده نمایید و از طرح مباحث حاشیه‌ای در کلاس درس اجتناب نمایید.

مبحث فتوحات مسلمانان در دوران سه خلیفه اول را با نمایش نقشه صفحه ۵۵ ارائه دهید و از دانش‌آموزان بپرسید چه کشورهایی اکنون در این محدوده جغرافیایی قرار دارند. (اشاره به کشورهای ایران، سوریه، عراق، اردن، لبنان، فلسطین، عربستان و مصر کفایت می‌کند).

مباحث مربوط به حکومت امام علی (کلیشه) و قیام عاشورا را با توجه دادن دانش‌آموزان به نقشه صفحه و نمودار مسیر حرکت امام حسین علیه السلام از مدینه به مکه و از مکه به کربلا اجرا کنید و در صورت امکان قسمت‌هایی از سریال‌های امام علی، مختارنامه و فیلم روز واقعه را که با موضوع درس مرتبط است نمایش دهید.

فعالیت

۱. اصرار امام علی (کلیشه علیه السلام) بر عمل به دستورات اسلام و سنت پیامبر (کلیشه صلی الله...); کوشش جدی امام برای اجرای کامل عدالت و مخالفت با هر گونه تبعیض و تمایز میان مسلمانان اعم از عرب و غیرعرب؛ مخالفت شدید امام علی (کلیشه علیه السلام) با زندگی اشرافی‌گری و جلوگیری از دست‌درازی به بیت‌المال مسلمین؛ برکناری والیان و کارگزاران فاسد و ستمگر و عدم سازش با آنان
۲. کاربرد گه شماره ۶ (منشور حکومتی امام علی علیه السلام) را انجام دهید. پیش از اجرای کاربرگه، قسمتی از نامه امام علی به مالک اشتر را انتخاب و در کلاس بخوانید و یا تصویر نامه امام را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید و از آنان بخواهید آن را مطالعه کنند.
۳. چند نسخه نهج البلاغه از کتابخانه مدرسه امانت بگیرید و یا خریداری نموده و در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید.
۴. تصاحب قدرت و حکومت از طریق زور، نیرنگ و تزویر؛ پیمان‌شکنی (زیر پا نهادن تعهداتش در صلحنامه‌ای که با امام حسن علیه السلام امضاء کرده بود)؛ بی‌توجهی به دستورات اسلام و سنت پیامبر؛ انتساب والیان فاسد و ستمگر بر شهرها و ولایات؛ زندگی اشرافی‌گری و دستبرد به بیت‌المال مسلمانان؛ شکنجه و قتل مخالفان (شیعیان امام علی علیه السلام)
۵. زنده نگه داشتن دین اسلام و سنت پیامبر صلی الله... و روش امام علی علیه السلام؛ جلوگیری از انحراف جامعه و حکومت اسلامی؛ مقابله با ظلم و فساد حکومت بنی‌امیه به خصوص حاکم فاسد و فاسقی مانند یزید و در یک کلام امر به معروف و نهی از منکر
۶. پیروی از راه امام حسین علیه السلام و فداکاری در راه اسلام و ایثار جان و مال برای رهایی از ظلم و ستم ستمکاران

به پایان ببرید

مرور خلاصه درس و تأکید بر نکته‌های مهم و کلیدی آن، راهنمایی و تشویق دانش‌آموزان به انجام فعالیت ردیف ۳ بخش به کار بندیدم

محورهای عمده ارزشیابی

بهره‌گیری از نقشه و نمودار خط زمان برای بیان مطالب مهم درس؛ شرح ویژگی‌های حکومت امام علی (کلیشه) و توضیح دلایل صلح امام حسن (کلیشه) و قیام امام حسین (کلیشه)؛ انجام کاربرگ شماره ۶ به همراه فعالیت‌های درس از محورهای عمده ارزشیابی است که از طریق چک لیست مشاهده و بررسی فعالیت‌ها قابل اندازه‌گیری است

ملاحظات تدریس / دانستی‌های معلم

ماجرا سقیفه بنی‌ساعده و جانشینی پیامبر گرامی اسلام

سقیفه بنی‌ساعده، نام جایگاه سرپوشیده‌ای در محله بنی‌ساعده در بیرون شهر مدینه بود که دو قبیله اوس و خزرج برای مشورت و گفت‌وگو در آنجا گرد هم می‌آمدند. در روزهای بیماری رسول خدا، تعدادی از مهاجرین و انصار در آن مکان جمع می‌شدند و در باره وضعیت آن حضرت صحبت می‌کردند. پس از انتشار خبر رحلت پیامبر، در حالی که علی (کلیشه علیه‌السلام) و شماری از صحابه مشغول مراسم غسل و دفن آن حضرت بودند، گروهی از انصار و مهاجرین بی‌توجه به آنچه رسول خدا دو ماه پیش از آن در غدیر خم گفته بود، در سقیفه جمع شدند تا هر چه زودتر زمام‌داری برای مسلمانان انتخاب کنند. گفت‌وگو و مشاجره بر سر اینکه چه کسی را برای این کار برگزینند بالا گرفت. هر یک از دو دسته انصار و مهاجر خود را لایقتر از دیگری می‌پنداشت. در این جلسه ابوبکر با استناد به اینکه خلافت باید به قریش واگذار شود، انصار را در موضع انفعال قرار داد به طوری که نماینده آنان گفت: «از ما امیری و از مهاجران نیز امیری»؛ ولی عمر در واکنش به آن سخن گفت: «دو شمشیر در یک غلاف نمی‌گنجند». گذشته از روایت ابوبکر، دشمنی دیرینه دو قبیله انصار یعنی اوس و خزرج نیز در پیشبرد نظر مهاجران بی‌تأثیر نبوده است، چه بر فرض اینکه امارت به انصار می‌رسید هیچ یک از این دو قبیله راضی به ریاست قبیله دیگر نبود. سرانجام عمر دست ابوبکر را گرفت و با او بیعت کرد و تعدادی از حاضران در جلسه نیز از او پیروی کردند.

منابع برای مطالعه و تحقیق دانش‌آموزان

۱- آیت‌اللهی، مهدی، آشنایی با جنگ‌های پیامبر اسلام و امام علی (ع)، تهران: جهان‌آرا، ۱۳۷۸.

۲- ابراهیمی، جعفر، آسمان خون‌گریه کن!، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶. (در باره قیام امام حسین ع)

۳- امین، مرتضی، کوه صبر: سرگذشت دلاوری‌ها و مظلومیت‌های علی (کلیشه علیه‌السلام) به روایت علی (ع)، تهران: پیام محراب، ۱۳۷۵.

۴- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، امام حسن ۱ «علم و حلم»، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵.

- ۵- عبدالکریم، امام حسن (ع) ۲ «دولتی پایدار»، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۶- پور وهاب، محمود، امام گلها، تهران: مدرسه، ۱۳۷۵ (یک منظومه بلند در باره قیام کربلا).
- ۷- چنارانی، محمد علی، رفتار پیامبر با کودکان و جوانان، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۷۹.
- ۸- حیدری ابهری، غلامرضا، ۹۲ درس سازنده از زندگی پیامبر (ص)، تهران: قدیانی، ۱۳۹۰.
- ۹- رحیمی، علیرضا، مرتضی گوهری پور و حمید رضا سلمانیان، برایم بگو، تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۷۹، (شامل مطالب و سخنان کوتاهی از نهج البلاغه)
- ۱۰- رهگذر، رضا، آنچه خدای کعبه اراده کند، داستان زندگی پدر پیامبر ما، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶.
- ۱۱- سرشار، محمد رضا، از سرزمین نور، آنک آن یتیم نظر کرده، داستان خردی پیامبر (ص)، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶.
- ۱۲- با من سخن بگو مادرا!، داستان زندگی حضرت آمنه مادر پیامبر، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۵.
- ۱۳- شاکری دیلمی، شادی، از فاطمه تا فاطمه (س)، تهران: شرفی، ۱۳۷۸.
- ۱۴- شیرازی، رضا، تو را می خواهم، داستان زندگی حضرت خدیجه (کلیشه علیهاالسلام)، تهران: پیام نور، ۱۳۷۵.
- ۱۵- طاهرنیا، ناصر، جنگ احد، تهران: پیام محراب، ۱۳۷۷.
- ۱۶- جنگ بدر، تهران: پیام محراب، ۱۳۷۷.
- ۱۷- غفارزادگان، داوود، فراموشان (داستانی از واقعه کربلا)، تهران: قدیانی، ۱۳۷۵.
- ۱۸- فضلی، نادر، قصه غدیر، تهران: نیا، ۱۳۷۷.
- ۱۹- لکی کرافت، هلن و ریچارد لی کرافت، نخستین بناهای اسلامی، ترجمه علی خاکبازان، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۶.
- ۲۰- مجموعه مصور تاریخ اسلام، بخش تحقیقات و مطالعات جغرافیایی مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی سحاب، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۵.
- ۲۱- محدثی، جواد، بلال فریاد بلند اسلام، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۴.
- ۲۲- عمار یاسر، تهران: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۷۶.
- ۲۳- ملامحمدی، محمد، به خاطر محمد (ص) داستانهایی از زندگی پیامبر اسلام، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۸.
- ۲۴- ناصری، مسلم، آن شب، آن سردار، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۸، (داستان حر ریاحی)
- ۲۵- نقدی، محمد، با یاران پیامبر، تهران: هجرت، ۱۳۷۸.

منابع مطالعه معلم

- ۱- آینه‌وند، صادق، اطلس تاریخ اسلام، تهران: مدرسه، ۱۳۷۷.
- ۲- تاریخ زنان صدر اسلام، تهران: نشر جهاد دانشگاهی دانشگاه الزهرا، ۱۳۶۱.
- ۳- سیره نبوی و سیره نگاران، نشر خانه کتاب، ۱۳۸۸.
- ۴- آیتی، محمد ابراهیم، تاریخ زندگانی پیامبر اسلام، تصحیح و تعلیقات دکتر ابوالقاسم گرچی، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۸ ش.
- ۵- جعفریان، رسول، تاریخ سیاسی اسلام، ج ۱، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳.
- ۶- ذاکری، علی اکبر، سیمای کارگزاران علی بن ابیطالب امیرالمؤمنین (کلیشه علیه السلام)، ج ۱ و ۲، قم: حوزه علمیه، ۱۳۷۸ ش.
- ۷- زرگری‌نژاد، غلامحسین، تاریخ صدر اسلام (عصر نبوت)، تهران: سمت، ۱۳۷۸.
- ۸- زریاب خوئی، عباس، سیره رسول‌الله، تهران: سروش، ۱۳۷۰.
- ۹- سنگری، محمد رضا، آینه داران آفتاب، پژوهش و نگارش نواز زندگی و شهادت یاران اباعبدالله الحسین، ج ۲، چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۲.
- ۱۰- شهیدی، سید جعفر، پیرامون قیام امام حسین سلام الله علیه، تهران: امیرکبیر، ۱۳۵۸.
- ۱۱- تاریخ تحلیلی اسلام، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷.
- ۱۲- طباطبایی، علامه سید محمد حسین، شیعه در اسلام، الغدیر، ۱۳۸۹.
- ۱۳- محمدی، رضا، امام حسن (کلیشه علیه السلام) مظلوم تاریخ، قم: صفحی، ۱۳۷۰.
- ۱۴- مطهری، مرتضی، جاذبه و دافعه علی (کلیشه علیه السلام)، تهران: صدرا، ۱۳۷۷.
- ۱۵- حماسه حسینی، ج ۳، تهران: صدرا، ۱۳۶۸.
- ۱۶- نصیری (رضی)، محمد، تاریخ تحلیلی اسلام، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۱.

عصری تازه در تاریخ ایران

شرح اجمالی فصل ششم

در این فصل دانش‌آموزان با مهم‌ترین رویدادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در قرون نخستین هجری آشنا می‌شوند. درس ۱۱ اختصاص به رویدادهای قرن اول و دوم هجری دارد. نخست، روند فتح ایران توسط اعراب و دو قرن تسلط سیاسی و نظامی مستقیم آنها بر سرزمین ما توصیف و تحلیل و سپس چگونگی گروش ایرانیان به دین اسلام تشریح می‌شود. درس ۱۲ اختصاص به اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در قرن‌های سوم تا پنجم هجری دارد. ابتدا، مهم‌ترین سلسله‌های ایرانی آن دوره معرفی و سپس نقش و سهم ایرانیان در پایه‌گذاری و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی بررسی می‌شود.

درس ۱۱

ورود اسلام به ایران

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:
- عوامل و دلایل سقوط ساسانیان را از متن درس استخراج و دسته‌بندی کنند.
 - چگونگی فتح ایران توسط اعراب را شرح دهند.
 - نحوه رفتار امویان با مردم ایران و عکس‌العمل متقابل ایرانیان را توضیح دهند.
 - سیاست خلافت عباسیان نسبت به مردم ایران و موقعیت ایرانیان را در دوران حکومت آنان شرح دهند.
 - در باره عوامل و دلایل گرایش ایرانیان به اسلام گفت و گو کنند.

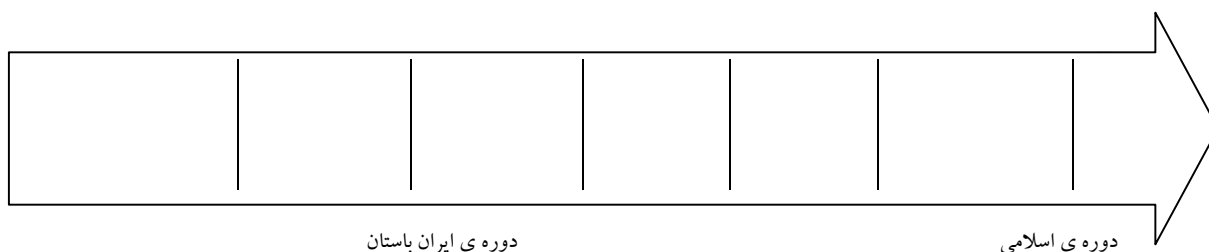
مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی و نقشه تاریخی دوره ساسانیان، نقشه تاریخی ورود اعراب به ایران و نقشه‌های دوران امویان و عباسیان؛ عکس‌های تاریخی از آتشکده‌ها و سکه‌های

دوره ساسانی و مساجد قدیمی ایران مانند تاریخانه و مسجد جامع فهرج یزد و تصاویری از آرامگاه امامزادگان در ایران؛ قسمت‌هایی از سریال مختارنامه که شور و شوق ایرانیان داخل در سپاه مختار را نشان می‌دهد. در صورتی که امکان نمایش فیلم برای شما وجود ندارد، می‌توانید تصاویر مورد نظر از این سریال تاریخی را نشان دهید.

آماده کنید

از آنجایی که در این درس دانش‌آموزان وارد دوران تازه‌ای از تاریخ ایران می‌شوند، به منظور ایجاد آمادگی ذهنی و اجرای نوعی ارزشیابی تشخیصی، نموداری خام از خط زمان تاریخ ایران مانند شکل زیر طراحی و تکثیر نمایید.

سپس این نمودار را میان دانش‌آموزان توزیع کنید و از آنان بخواهید براساس دانسته‌های خویش (آنچه در کتاب‌های مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی و پایه هفتم خوانده‌اند) نام سلسله‌ها را با مداد به ترتیب تاریخی بر روی نمودار بنویسند.

انتظار نمی‌رود که آنها تمام سلسله‌هایی را که پیش از این خوانده‌اند به یاد بیاورند، اما می‌توان انتظار داشت که به چند سلسله در دوره باستان و چند سلسله در

دوره اسلامی بدون رعایت نظم دقیق تاریخی اشاره کنند. پس از آن، این پرسش کلیدی را طرح نمایید: **کدام رویداد تاریخی موجب شده است که**

مورخان تاریخ ایران را به دو دوره باستان و اسلامی تقسیم کنند؟ جریان بحث و گفت و گوی کلاس را هدایت کنید تا دانش‌آموزان به این پاسخ

برسند که مورخان رویداد مهمی چون فتح ایران توسط اعراب و سقوط حکومت ساسانیان را مبنای تقسیم‌بندی دوگانه تاریخ ایران قرار داده‌اند. سپس این سؤال را

پرسید: **چرا مورخان نابودی سلسله سلوکیان یا فروپاشی حکومت اشکانیان را مبنای تقسیم تاریخ ایران به دو دوره اصلی قرار نداده‌اند؟**

انتظار نمی‌رود دانش‌آموزان به این سؤال پاسخ مناسبی بدهند و لازم است شما به اختصار توضیح دهید که با ورود اعراب به ایران و سقوط ساسانیان، تغییرات

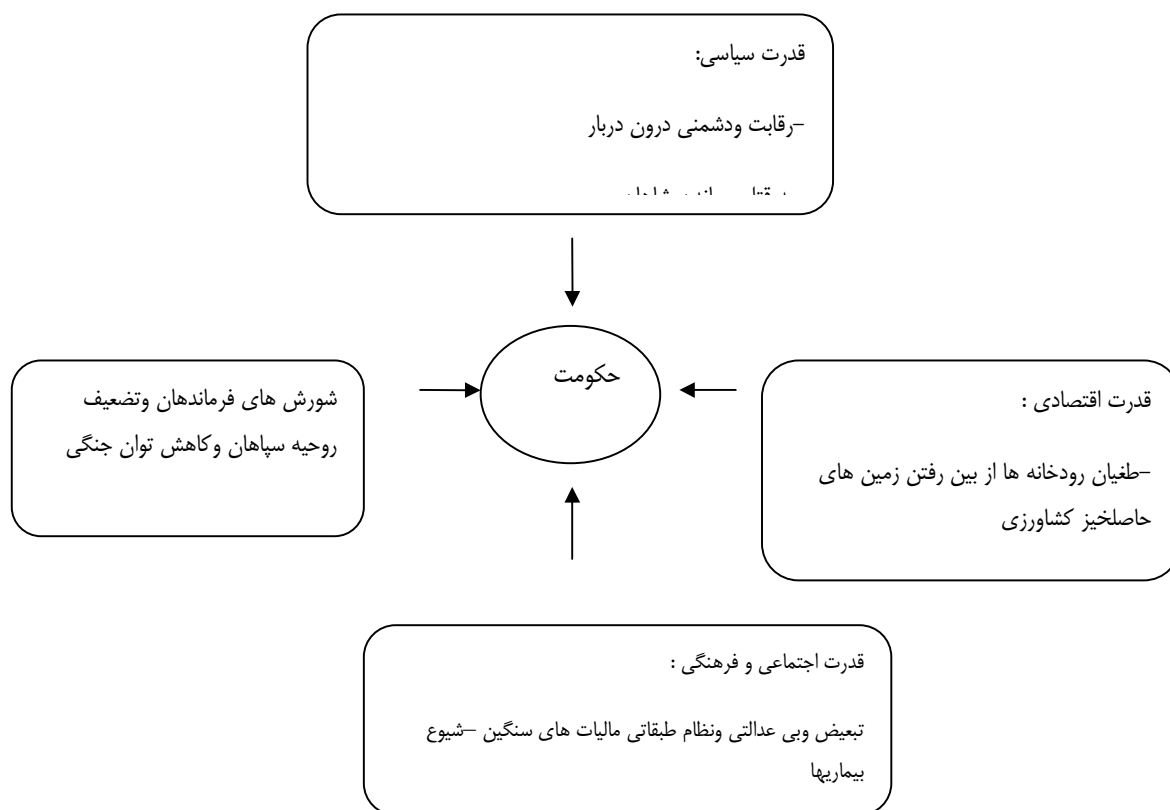
گسترده‌ای در ابعاد زندگی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایرانیان صورت گرفت؛ چرا که اعراب دین اسلام را به ایران آوردند و زندگی مردم ایران با

پذیرش اسلام متحول شد.

آموزش دهید

ورود اعراب به ایران و سقوط حکومت ساسانی، رویدادی مهم و سرنوشت‌ساز در تاریخ کهن سرزمین ما محسوب می‌شود و ضروریست به هنگام تدریس این مبحث، به ابعاد مختلف موضوع توجه شود. عنایت داشته باشید که در جریان آموزش و ارزشیابی تاریخ، توجه دادن دانش‌آموزان به علت و آثار و نتایج رویدادهای مهم به مراتب اهمیت و فایده بیشتری دارد تا واداشتن آنها به حفظ کردن جزئیات وقایع. بنابراین در آغاز تدریس این درس لازم است توجه دانش‌آموزان را بر این مسئله جلب نمایید که چرا حکومت چهارصدساله ساسانی که پیش از آن در برابر امپراتوری قدرتمند روم و دیگر رقبای نیرومندش ایستادگی کرده بود، نتوانست در برابر اعرابی که به مراتب از نظر سپاه و تجهیزا ضعیف‌تر بودند، پایداری کند؟ بی‌تردید رویدادهای مهم تاریخی یک علت ندارند، بلکه ممکن است علت‌های چندگانه‌ای داشته باشند که می‌توان آنها را به دو دسته داخلی و خارجی دسته‌بندی کرد.

به منظور تبیین جامع موضوع، نمودار ارکان اقتدار حکومت را به دانش‌آموزان نشان دهید و از آنان بخواهید با توجه به مطالب صفحه کتاب بگویند به هنگام حمله اعراب به ایران، حکومت ساسانی از نظر قدرت سیاسی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی در چه وضعیتی قرار داشت؟

سپس از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت (۱) کاربرگه شماره ۷ (نمودار علت و معلول) را در کلاس انجام دهند.

جریان فتح را از روی نقشه به اختصار ارائه کنید. مبحث مربوط به ایران در دوران امویان و عباسیان را از طریق مقایسه (شبهات‌ها و تفاوت‌ها) تدریس نمایید.

فعالیت

۲. یکی از علل مهم نابودی ابومسلم خراسانی و خاندان برمکیان از سوی خلفای عباسی (منصور و هارون) با وجود خدمتی که اینان به عباسیان کردند، ترس از نفوذ و قدرت روز افزون آنها بود. خلفا وجود چنین افراد قدرتمندی را خطری برای حکومت و قدرت خود تصور می‌کردند. رقبا و دشمنان ابومسلم و برمکیان در دربار عباسیان نیز مرتب علیه آنها مشغول توطئه و دسیسه بودند.

۳- ایران، عربستان، سوریه (شام)، مصر، بخش‌هایی از ترکیه امروز و الجزایر و لیبی مرکز خلافت بغداد بوده است.

الف) شبهات:

۱- امویان و عباسیان هر دو به ناحق حکومت را به دست گرفتند

۲- امویان و عباسیان دو خلافت را در خاندان خود موروثی کردند.

۳- آنها در خشونت و ظلم نسبت به مخالفان به خصوص شیعیان و اهل بیت علیهم السلام دست کمی از یکدیگر نداشتند.

۴- هر دوی آنها نسبت به اجرای اصول و ارزش‌های اسلامی بی‌توجه و کم‌توجه بودند.

ب) تفاوتها

عباسیان سیاست قوم‌گرایی امویان و برتری دادن اعراب نسبت به ایرانیان را ادامه ندادند، از این رو، در دوران خلافت آنان مقام و موقعیت سیاسی و اجتماعی ایران مسلمانان ارتقا یافت و موفق شدند به مناصب بالایی حکومتی مثل وزارت، حکومت ولایات و فرماندهی سپاه دست یابند.

برای تدریس مبحث ایرانیان مسلمان می‌شوند، تصاویری از آتشکده‌های ایران در دوره ساسانی به همراه تصاویری از قدیمی‌ترین اماکن اسلامی در ایران مانند مساجد فهرج یزد، تاریخانه دامغان و مرقد امامزادگان تهیه و به ترتیب در کلاس نمایش دهید و از دانش‌آموزان بپرسید این تصاویر بیانگر چه تغییراتی در ایران هستند؟ همچنین می‌توانید با طرح پرسش‌هایی از قبیل: آیا می‌دانید پیروان چه دین‌هایی هم‌اکنون در ایران زندگی می‌کنند؟ اکثریت ایرانیان پیرو کدام دین هستند؟ سپس به دانش‌آموزان یادآوری نمایید که شما سال گذشته در کتاب مطالعات اجتماعی خواندید که در دوره ساسانیان اکثر مردم ایران پیرو آیین زرتشت بودند و الان می‌خواهیم بدانیم ایرانیان چرا و چگونه مسلمان شدند؟

به پایان ببرید

نمودار خط زمان تاریخ ایران، نقشه ورود اعراب به ایران و نقشه قلمرو امویان و یا عباسیان را در معرض دید دانش آموزان قرار دهید و بار دیگر نکته‌های مهم درس (اهمیت و سرنوشت‌ساز بودن رویداد فتح ایران توسط اعراب؛ دلایل و عوامل سقوط ساسانیان؛ اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران در دوران خلافت امویان و خلافت عباسیان) را با توجه به نمودار و نقشه‌های فوق‌الذکر مورد توجه قرار دهید و تأکید کنید در این دوران دوست ساله ایران به لحاظ سیاسی و جغرافیایی بخشی از قلمرو پهنای اسلامی بود که توسط کارگزاران خلفای اموی و عباسی اداره می‌شد.

درس ۱۲

عصر طلایی فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

- شرایط و چگونگی به قدرت رسیدن حکومت‌های ایرانی در فاصله قرن سوم تا پنجم هجری را توضیح دهند.
- روابط حکومت‌های ایرانی با خلافت عباسیان را از طریق مقایسه با امویان شرح دهند.
- نقش و جایگاه دانشمندان و عالمان ایرانی را در شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی با ذکر مصادیق مهم بیان کنند.
- نسبت به فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی احساس تعلق و افتخار داشته باشد.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه‌های تاریخی سلسله‌های طاهریان، صفاریان، علویان طبرستان، سامانیان و آل بویه؛ تصاویری از شخصیت‌های سیاسی، علمی و فرهنگی ایران در قرن‌های سوم تا پنجم هجری؛ تصویرهایی از آثار علمی، هنر و معماری ایران در قرن‌های سوم تا پنجم هجری نمونه از آثار تالیف شده مانند تاریخ بلعمی، تاریخ طبری، مسالک و ممالک و دیوان رودکی

آماده کنید

نمودار خط زمان درس ۱۲ را نمایش دهید. در صورتی که بتوانید نمودار روی تابلو رسم کنید و یا از طریق یک مقوای بزرگ نمایش دهید این نکته را یادآوری کنید که در دو قرن اول هجری ایران تحت فرمان خلفای اموی و عباسی بود و از سوی والیان عمدتاً عرب اداره می‌شد. سپس از دانش آموزان بخواهید به نمودار دقت کنند و بگویند در فاصله قرن‌های سوم تا پنجم هجری چه تغییرات سیاسی در سرزمین ما رخ داده است؟ در کنار نمودار خط زمان از نقشه‌های تاریخی به شکل مقایسه‌ای نیز استفاده کنید. به این صورت که نقشه قلمرو خلافت عباسی در قرن دوم هجری را با نقشه‌های قلمرو طاهریان، صفاریان، سامانیان و

آل بویه در کنار هم قرار دهید و از دانش آموزان بپرسید نقشه قلمرو عباسیان در قرن دوم هجری را با سایر نقشه‌ها مقایسه نمایند و تغییرات سیاسی به وجود آمده را بیان کنند. انتظار می‌رود دانش آموزان بر پایه پیش‌دانسته‌ها خویش و ملاحظه نمودار، به شکل‌گیری سلسله‌ها و حکومت‌های جدید در ایران پی ببرند.

آموزش دهید

در فاصله قرن‌های سوم تا پنجم هجری حکومت‌های متعددی در گوشه و کنار ایران سر برآوردند و از یک سو با خلافت عباسی و از سوی دیگر با یکدیگر به رقابت و دشمنی پرداختند. در این درس تعدادی از این حکومت‌ها معرفی می‌شوند. مباحث و مطالب مربوط به این سلسله‌ها را به شکل مقایسه‌ای و با تأکید بر روابط آنها با خلافت عباسی ارائه نمایید. هنگام ارائه این مبحث حتماً نقشه قلمرو هر یک از آن سلسله‌ها را در معرض دید دانش‌آموزان قرار دهید (با ویدئوپروژکشن نمایش دهید و یا تکثیر و کپی نموده در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید) تا با محدوده جغرافیایی این حکومت‌ها، پایتخت و شهرهای مهم آن آشنا شوند.

نقشه قلمرو علویان	نقشه قلمرو صفاریان	نقشه سامانیان نقشه آل بویه
-------------------	--------------------	-------------------------------

پاسخ فعالیت‌ها

۱. خیر؛ زیرا برخی از این سلسله‌ها مانند طاهریان و سامانیان با فرمان و یا با تأیید خلیفه عباسی به قدرت رسیدند و خود را وفادار و مطیع خلافت نشان می‌دادند. با این حال، در اداره قلمرو خود استقلال کامل داشتند و مانع دخالت خلیفه و عوامل آن در درون قلمرو خود می‌شدند؛ اما حکومت‌های صفاریان، علویان، آل بویه و آل زیار (زیاریان) بدون اجازه و تأیید خلیفه حکومت و قدرت را به دست گرفتند. روابط این حکومت‌ها اغلب با خلافت عباسی خصمانه بود. یعقوب لیث صفاری به عراق لشکرکشی کرد و قصد داشت بغداد مرکز خلافت را تصرف کند، اما موفق به این کار نشد علویان پیرو مذهب شیعه بودند و خلافت عباسی را

غاصب می‌شمردند و از آن اطاعت نمی‌کردند. آل بویه دیگر سلسله ایرانی موفق شد بغداد را تصرف کند و خلفای عباسی را حدود یک قرن تحت تسلط سیاسی خود درآورد.

۲. این متن به روشنی بیانگر بی‌اعتمادی و دشمنی است که یعقوب لیث صفاری با خلافت عباسی داشت و از این رو به جنگ سپاه خلیفه رفت، اما توفیقی نصیب او نشد.

۳. دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که برای اجرای این فعالیت، متن درس، نقشه‌ها و نمودار خط زمان را به دقت مرور نمایند. هدف از طراحی این فعالیت آن است که دانش‌آموزان از طریق خواندن نقشه‌ها و نمودارها، بتوانند اطلاعاتی را بدست آورده سازماندهی کنند. از این مفاهیم نباید هیچ پرسشی خواه کتبی یا شفاهی طرح شود، و فقط فعالیت توسط دانش‌آموزان کفایت می‌کند.

برای تدریس مبحث ایرانیان پرچمدار علم و دانش، پیشنهاد می‌شود تصاویر یا اسلایدهایی از شخصیت علمی و فرهنگی و آثار هنری و معماری ایران که متعلق به سده‌های سوم تا پنجم هجری هستند را با خود به کلاس بیاورید و نمایش دهید. همچنین توجه دانش‌آموزان را در حین تدریس به جدول صفحه ۷۲ جلب نمایید. هدف از انجام این کارها آن است که دانش‌آموزان با دیدن آن تصاویر و مشاهده جدول پی ببرند که ایرانیان سهم و جایگاه شاخصی در ایجاد و شکوفایی فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی داشته‌اند. در صورت امکان، نسخه‌ای از کتاب‌های مندرج در جدول (کتاب تاریخ طبری یا تاریخ بلعمی و یا مسالک و ممالک و دیوان رودکی و شاهنامه) را به کلاس ببرید. کتاب‌ها را در اختیار دانش‌آموزان قرار دهید تا آن‌ها را ورق بزنند و چند سطر آن را برای دانش‌آموزان بخوانید.

به پایان ببرید

مطالب و مباحث درس را با تأکید بر نکته‌های زیر جمع‌بندی و خلاصه نمایید. پس از سقوط حکومت ساسانی و تسلط اعراب بر ایران، ایرانیان به پشتوانه هزاران سال تجربه تاریخی در سرنوشت سیاسی حکومت‌های مسلمان نقش مؤثری ایفا کردند. آنان مخالف امویان بودند و در قیام‌های ضد اموی مشارکت می‌کردند. خاندان عباسی با کمک مردم ایران امویان را از بین بردند و حکومت خود را بر پا کردند. گروهی از ایرانیان با نفوذ در دستگاه خلافت عباسیان، در اداره امور حکومت سهم شدند. وقتی خلفای عباسی در قرن سوم هجری ضعیف شدند، شخصیت‌ها و خاندان‌های ایرانی مانند طاهریان، صفاریان، سامانیان و آل‌بویه در گوشه و کنار ایران قدرت را به دست گرفتند و به تدریج به سلطه خلفا بر ایران پایان دادند.

مردم ایران همچنین به تدریج و آگاهانه به دین اسلام گرویدند. آنان از همان آغاز علاقه و ارادت خاصی به اهل بیت رسول خدا نشان دادند. ایرانیان مسلمان نقش بسیار زیادی در گسترش دین اسلام و رونق و شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی داشتند.

در پایان دانش‌آموزان را راهنمایی و ترغیب نمایید که از فعالیت‌های شماره (۱) و (۲) یکی را به طور داوطلبانه انتخاب کنند در منزل انجام دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

انجام فعالیت‌های درس؛ استفاده از نمودار خط زمان و نقشه‌های تاریخی؛ بیان و متن برای دسته بندی اطلاعات و قرار دادن آنها در جدول نتایج شکل گیری حکومت‌های ایرانی در فاصله سده‌های سوم تا پنجم هجری و روابط آنها با خلافت عباسی و مصادیقی از پیشرفت‌ها و دستاوردهای ایرانیان در زمینه های علمی، ادبی، هنری و فنون در شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

یکی از ویژگی‌های شاخص و برجسته تاریخ ایران در قرون سوم و چهارم هجری، فضای نسبتاً آرام و آزادی بود که بر محافل علمی و آموزشی حکمفرما شد. در سایه چنین محیط آزاداندیشی بود که اندیشه و افکار ترقی و تعالی پیدا کرد و فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی شکوفا گردید. از این رو، دهها عالم و دانشمند برجسته مانند فارابی، ابن سینا، زکریا رازی، خوارزمی، ابوالوفا بوزجانی، ابوریحان بیرونی، شیخ کلینی، شیخ مفید، ابن بابویه، شیخ طوسی و... در آن عصر پا به عرصه نهادند و آثار و ابداعات ارزشمندی از خود برای جهانیان به یادگار گذاشتند.

اغلب امیران و وزیران آن دوره (به خصوص امیران و وزیران حکومت‌های سامانیان و آل‌بویه)، مردانی با فرهنگ، علم‌دوست و اهل تسامح و تساهل (مدارا) بودند. این زمام‌داران نه تنها با پیروان مذاهب مختلف اسلام، بلکه با اهل کتاب (معتقدان به دین‌های زرتشتی، مسیحی و یهودی) نیز با رفق و مدارا رفتار می‌کردند. اندیشمندان و عالمان بر هر دین و مذهبی که بودند، در محیطی امن و آرام با یکدیگر مباحثه و گفت و گو می‌کردند و با دلیل و منطق افکار و عقاید خود را عرضه می‌داشتند. در آن زمان علم و دانش از ارج و اعتبار بالایی برخوردار بود و عالمان و دانشمندان مورد حمایت و احترام حاکمان و وزیران بودند.

- از طریق برپایی نمایشگاه تحقیقاتی که دانش آموزان در مورد فعالیت (۱) به کار ببندیم انجام می‌دهند و تشویق و ترغیب، آنها را به نسبت به مفاخر و دستاوردهای فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی علاقه مند نمایند.

معرفی منابع تحقیق دانش آموز

- ۱- اسماعیلی، امیر، حکیم ابوالقاسم فردوسی، تهران: دبیر، ۱۳۷۸.
- ۲- حیدری مُلک میان، فریدون، سید رضی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۸.
- ۳- رشید شمالی، آرش، زکریای رازی، تهران: اکباتان، ۱۳۷۸.
- ۴- رهگذر، رضا، تنبیه کاری، داستانی از زندگی امام موسی کاظم علیه السلام، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۷۵.
- ۵- شریف زاده، منصوره، خوارزمی، تهران: دفتر انتشارات کمک آموزشی، ۱۳۷۹.
- ۶- شهیدی، جعفر، زندگانی امام صادق علیه السلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷.

- ۷- شیخی، مژگان، یعقوب لیث، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.
- ۸- شیرازی، رضا، در جست و جوی رهبر، داستان زندگی امام محمد باقر علیه السلام، تهران: پیام آزادی، ۱۳۷۴.
- ۹- شیرازی، رضا، شام غریبان، داستان زندگی امام سجاد علیه السلام، تهران: پیام آزادی، ۱۳۷۴.
- ۱۰- طاهر احمدی، محمود، عضدالدوله، تهران: مدرسه، ۱۳۸۵.
- ۱۱- طهوری، مهوش، ابن سینا در ۹۰ دقیقه برای نوجوانان، تهران، ذکر، ۱۳۷۸.
- ۱۲- فلاح آزاد، امید، زکریای رازی، تهران: دفتر انتشارات کمک آموزشی، ۱۳۷۹.
- ۱۳- محدثی، جواد، سلمان فارسی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۷۱.
- ۱۴- معصومی، علی، چهره ها و قصه ها: ابونصر فارابی و ابن مسکویه رازی، تهران: پیام محراب، ۱۳۷۹.
- ۱۵- ملامحمدی، مجید، قصه زندگی امام رضا علیه السلام: مرغابی های مهمان، مشهد: به نشر، ۱۳۹۰.
- ۱۶- ناصری، مسلم، مسافر غریب: مجموعه دوازده قصه از زندگی امام رضا علیه السلام، تهران: پیام آزادی، ۱۳۷۹.
- ۱۷- نجفی، گودرز، آشنایی با پزشکان، جغرافیدانان و فیزیکدانان ایرانی، تهران: عابد، ۱۳۸۳.
- ۱۸- ندیری، اصغر و معصومه حبیب پور، تاریخ بخوانیم: پسران ماهی گیر (آل بویه)، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.
- ۱۹- یزدانی، زینب، رودکی، تهران: تیرگان، ۱۳۸۰.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلم

- ۱- اشرف، احمد. «نگرشی در تحول شالوده های نظام طبقاتی از دوره ساسانی به دوره اسلامی». مجله آرش. س ۵. ش ۴. تیر ۱۳۶۰. ص ۶۱- ۸۶.
- ۲- اشپولر، برتولد، تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، ترجمه جواد فلاطوری و مریم میراحمدی، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۷۴ ش.
- ۳- التون، دانیل، تاریخ سیاسی و اجتماعی خراسان در آغاز حکومت عباسیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۹ ش.
- ۴- بولت، ریچارد. و، گروه به اسلام در قرون میانه، پژوهشی نوین در تاریخ اجتماعی اسلام. ترجمه محمد حسین وقار، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۴ ش.
- ۵- تاریخ ایران کمبریج: از ظهور اسلام تا آمدن سلجوقیان، ج ۴، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴.
- ۶- جعفریان، رسول، تاریخ ایران اسلامی، دفتر اول: از پیدایش اسلام تا ایران اسلامی، تهران: اندیشه معاصر، ۱۳۷۷.
- ۷- چوکسی، جمشید کرشاسب، ستیز و سازش، زرتشتیان مغلوب و مسلمانان غالب در جامعه ایران نخستین سده های اسلامی، ترجمه نادر میرسعیدی، تهران: ققنوس، ۱۳۸۱ ش.

۸- حاتمی‌منش، محمد علی، «نظام دیوانی اسلامی در سده نخست هجری (با اقتباس از نظام دیوانی ایرانی)»، تاریخ در آئینه پژوهش، س ۵، ش ۴، زمستان ۱۳۸۷، ص ۶۲-۳۹.

۹- حصوری، علی، آخرین شاه، تهران: مؤلف، ۱۳۷۱.

۱۰- خسروی، محمدرضا و علی بیات، «مواجهه جامعه ایرانی در برابر سلطه اعراب مسلمان در سده‌های اول و دوم هجری»، فرهنگ، شماره ۶۷، پاییز ۱۳۸۷، صص ۱۱۷-۱۵۵.

۱۱- خطیب، عبدالله مهدی، ایران در روزگار اموی، ترجمه محمود رضا افتخارزاده، تهران: رسالت قلم، ۱۳۷۸ ش.

۱۲- خلعتبری، اللهیار و عباس پرتوی مقدم، «الگوی استقرار زمام‌داران و کارگزاران عرب در ایران و تأثیر آن بر شهرسازی و جامعه شهری»، مطالعات تاریخ اسلام، زمستان ۱۳۹۰، ص ۲۷-۴۸.

۱۳- «مروری بر نقش و عملکرد دهقانان در ابتدای دوره اسلامی»، پژوهش‌های تاریخی دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۷.

۱۴- دریایی، تورج، سقوط ساسانیان، مقاومت داخلی و تصویر پایان جهان، ترجمه منصوره اتحادیه، فرحناز امیرخانی حسینیک لو، ویرایش روزبه زرین کوب، تهران: نشر تاریخ، ۱۳۸۳ ش.

۱۵- دنت، دانیل، مالیات سرانه و تأثیر آن در گرایش به اسلام، ترجمه محمد علی موحد، تهران: خوارزمی، ۱۳۸۵ ش.

۱۶- زرین کوب، عبدالحسین، تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۸.

۱۷- سامی، علی، «سهم فراوان تمدن ایرانی در فرهنگ اسلامی»، وحید، شماره ۷۰، مهر ۱۳۴۸، صص ۸۴۱-۸۴۷.

۱۸- شاهرخ، علاءالدین، «جلوه‌هایی از تعامل فرهنگ ایرانی اسلامی در قرن دوم هجری»، فرهنگ، ش ۶۷، پاییز ۱۳۸۷، صص ۱۸۱-۲۱۴.

۱۹- شریعتی، علی، بازشناسی هویت ایرانی و اسلام، ج ۲۷ (از مجموعه آثار)، تهران: الهام، ۱۳۶۱ ش.

۲۰- شعبانی، اکبر، «نقش ایرانیان در زبان، ادب و بلاغت عربی»، مطالعات اسلامی، شماره ۴۵ و ۴۶، پاییز و زمستان ۱۳۷۸، صص ۲۷۵-۲۸۶.

۲۱- شمس اشراق، ع، نخستین سکه‌های امپراتوری اسلام، اصفهان: ۱۳۶۹.

۲۲- صفاء، ذبیح‌الله، «اثر ایرانیان در ایجاد تمدن اسلامی»، مهر، شماره ۱۱۸، اردیبهشت ۱۳۴۴، صص ۸۶-۹۱.

- ۲۳- «شرایط اجتماعی و سیاسی ایران بعد از سقوط شاهنشاهی ساسانی و اثر آن در ترجمه و تدوین روایت‌های ملی تا نظم شاهنامه‌ها و داستان‌های قهرمانی»، ایران شناسی، شماره ۶، تابستان ۱۳۶۹، ص ۲۳۹-۲۴۷.
- ۲۴- علوی، مجتبی، «فروپاشی دولت ساسانی و گروش ایرانیان به اسلام»، هفت آسمان، ش ۹ و ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۸۰، صص ۱۵۱-۲۰۲.
- ۲۵- فرای، ن. ریچارد، عصر زرین فرهنگ ایران، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: سروش، ۱۳۸۸ ش.
- ۲۶- فروخ، عمر، «ماهیت جنبشهای ایرانیان در دوره نخستین خلافت عباسیان»، ترجمه افسانه منفرد، تحقیقات اسلامی، سال ۱۱، شماره ۱ و ۲، بهار و تابستان ۱۳۷۵، صص ۷۵-۹۰.
- ۲۷- فروزانی، ابوالقاسم، «اصفهان در قرون نخستین هجری»، مجله فرهنگ، ش ۱۹. پاییز ۱۳۷۵، صص ۶۷-۸۴.
- ۲۸- متز، آدام، تمدن اسلامی در قرن چهارم هجری، ج ۲، ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۴ ش.
- ۲۹- محمدی ملایری، محمد، تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی، ج ۶، تهران: توس، ۱۳۷۹ ش.
- ۳۰- فرهنگ ایرانی پیش از اسلام و آثار آن در تمدن اسلامی و ادبیات عربی، ج ۴، تهران: توس، ۱۳۷۴.
- ۳۱- مطهری، مرتضی، خدمات متقابل اسلام و ایران، تهران: صدرا، ۱۳۶۸.
- ۳۲- مفتخری، حسین، «اوضاع سیاسی و مذهبی ایران در آستانه ظهور اسلام»، تاریخ اسلام، شماره ۱۰، تابستان ۱۳۸۱، صص ۸۱-۱۰۰.
- ۳۳- ایران در دوره انتقال (گذر از عهد باستانی به دوره اسلامی)، نامه پژوهش فرهنگی، شماره ۴، بهار ۱۳۷۶، صص ۷-۲۸.
- ۳۴- مفتخری، حسین و حسین زمانی، تاریخ ایران از ورود مسلمانان تا پایان طاهریان، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۸۴ ش.
- ۳۵- ممتحن، حسین علی، «نقش ایرانیان در تنظیم دیوانها و سازمانهای اسلامی»، بررسیهای تاریخی، شماره ۷۶، خرداد و تیر ۱۳۵۷، صص ۱۴-۵۲.

از غزنویان تا هجوم مغولان

شرح اجمالی فصل هفتم

از میانه قرن چهارم هجری زمینه و شرایط برای به قدرت رسیدن دودمان‌های ترک‌تبار در ایران فراهم شد و سلسله‌های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان یکی پس از دیگری روی کار آمدند. از میان این سلسله‌ها، سلسله سلجوقیان به لحاظ سیاسی، فرهنگی و تمدنی و گستره قلمرو اهمیت بیشتری نسبت به دو سلسله دیگر دارد. در درس ۱۳ دانش‌آموزان با مهم‌ترین رویدادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران در دوران حکومت این سلسله‌ها و در درس ۱۴ با میراث فرهنگی و تمدنی ایران در عصر سلجوقی آشنا می‌شوند.

درس ۱۳

غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

- عوامل و دلایل ظهور و سقوط سلسله‌های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان را بیان کنند.
- محدوده قلمرو سلسله‌های فوق را بر روی نقشه معین کنید
- نمودار خط زمان سلسله‌های مذکور را بازخوانی کنند.
- اوضاع سیاسی و اجتماعی و فرهنگی اروپا در دوران قرون وسطی را توضیح دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه‌های قلمرو سلسله‌های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان، نمودار خط زمان سلسله‌های مذکور، نمایش فیلمی در باره جنگ‌های صلیبی

آماده کنید

نمودارهای خط زمان درس‌های ۱۲ و ۱۳ را به منظور مقایسه به دانش‌آموزان نشان دهید و با به آنها یادآوری کنید که در قرون سوم و چهارم هجری سلسله‌های متعدد ایرانی بر کشور ما حکومت می‌کردند، اما از قرن چهارم تا هفتم هجری زمام امور در دست سلسله‌هایی بود که ریشه و تبار ترکی داشتند؛ مهم‌ترین این سلسله‌ها عبارتند از غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان

نقشه قلمرو غزنویان	نقشه قلمرو سلجوقیان	نقشه قلمرو خوارزمشاهیان
-----------------------	---------------------------	-------------------------------

آموزش دهید

نقشه‌های قلمرو غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان را به ترتیب در کنار نمودار خط زمان نمایش دهید و ضمن جلب توجه دانش‌آموزان به محدوده قلمرو هر یک از این سلسله‌ها از آنان بخواهید پایتخت یا پایتخت‌ها و مکان جنگ‌های مهم و سرنوشت‌ساز مانند جنگ دندانقان میان غزنویان و سلجوقیان، و نبرد ملازگرد میان سلجوقیان و امپراتوری روم را مشخص کنند. همچنین دوره حکومت هر یک از این سلسله‌ها را بر روی نمودار خط زمان نشان دهید. سپس دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که با توجه به نمودار خط زمان، نقشه‌ها و مطالعه متن درس فعالیت ردیف ۱ (کاربرگ شماره ۸) را انجام دهند.

سلسله‌ها	غزنویان	سلجوقیان
بنیانگذاران	سلطان محمود غزنوی	طغرل سلجوقی
سلاطین مشهور	سلطان مسعود غزنوی	آلب ارسلان ملکشاه سلجوقی
زمان و دوره حکومت	از ۳۵۰ تا ۵۸۲ ه.ق	از ۴۳۱ تا ۵۹۰ ه.ق

محدوده و قلمرو حکومت	از شمال تا ماوراءالنهر و خوارزم از غرب تا ری و اصفهان از شرق تا دهلی مرکز هندوستان از جنوب تا دریای عمان و اقیانوس هند	از شمال تا دریای خزر و دریای سیاه از غرب تا دریای مدیترانه از شرق تا ماوراءالنهر از جنوب تا خلیج فارس و دریای عمان
رویدادهای مهم	<ul style="list-style-type: none"> ▪ تسلط محمود غزنوی بر خراسان ▪ خارج کردن ری و اصفهان از تسلط آل بویه توسط سلطان محمود ▪ لشکرکشی‌های پیاپی سلطان محمود به هندوستان به عنوان جهاد در راه اسلام ▪ شکست سلطان مسعود غزنوی از طغرل سلجوقی در جنگ داندانقان و محدود شدن قلمرو غزنویان به مناطقی از شرق ایران و بخش‌هایی از هندوستان 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ شکست غزنویان در جنگ داندانقان و به تخت نشستن طغرل در نیشابور ▪ ورود طغرل به بغداد و برانداختن حکومت آل بویه ▪ پیروزی آل بارسلان بر امپراتور روم در جنگ ملازگرد و تصرف بخش‌های وسیعی از آسیای صغیر ▪ گسترش قلمرو سلجوقیان و افزایش قدرت آنها در دوران سلطنت ملکشاه و وزارت خواجه نظام الملک ▪ ضعف و انحطاط قدرت سلجوقیان پس از مرگ ملکشاه و خواجه نظام الملک ▪ نابودی کامل سلجوقیان توسط خوارزمشاهیان

فعالیت ۲
<p>زیرا سلجوقیان موفق شدند بر سرزمین‌های وسیعی که شامل بخش عمده فلات ایران و مناطق همجوار آن از مرزهای چین تا دریای مدیترانه می‌شد، مسلط شوند و حکومتی نیرومند را به وجود آورند. در دوران سلجوقیان تشکیلات و نظام دیوانی منظم و گسترده‌ای در ایران شکل گرفت. در نتیجه قدرت و ثبات سیاسی، کشاورزی و بازرگانی رونق خوبی گرفت؛ شهرنشینی گسترش یافت و شهرهای بزرگ و آبادی پا به عرصه نهادند؛ معماری، صنایع دستی و بسیاری از رشته‌های هنر شکوفا شدند.</p>
فعالیت ۳
<p>سلجوقیان با شکست امپراتوری روم شرقی در جنگ ملازگرد، بر بخش وسیعی از آسیای صغیر (ترکیه امروزی و سوریه) مسلط شدند؛ حتی پس از آنکه حکومت سلجوقی رو به ضعف و انحطاط رفت، شاخه‌ای از خاندان سلجوقی در آسیای صغیر حکومتی را موسوم به سلاجقه روم تشکیل دادند و مدتها در آن منطقه حکومت می‌کردند. بنابراین، به دلیل تسلط سیاسی طولانی سلجوقیان بر منطقه آسیای صغیر، آثار و بناهای زیادی از آن دوره بر جا مانده است.</p>

اگرچه مبحث اروپا، قرون وسطی و جنگ‌های صلیبی، با علامت سؤال ممنوع مشخص شده و مطالب آن در آزمون پایانی مورد سنجش قرار نمی‌گیرد، اما لازم است با جدیت تدریس شود و فعالیت‌های آن نیز انجام شود. پیشنهاد می‌شود این دوره از تاریخ اروپا را که مقارن با قرنهای اول تا دهم هجری است از طریق

مقایسه با سرزمین‌ها و کشورهای اسلامی ارائه کنید؛ یعنی شرایط سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اروپا در دوران قرون وسطی را با وضعیت جهان اسلام در همان زمان مقایسه نمایید.

به پایان ببرید

نکته‌های مهم درس (ظهور و سقوط و ویژگی‌های مهم حکومت‌های غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی و اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اروپا در قرون وسطی) را مرور کنید و دانش‌آموزان را راهنمایی کنید که فعالیت ردیف ۵ را در منزل انجام دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

انجام فعالیت‌ها از طریق مطالعه متن و خواندن نمودار خط زمان و نقشه‌های تاریخی؛ توانایی مقایسه وضعیت سیاسی ایران در دوران غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان با دوران پیش از آن؛ درک عوامل و دلایل ظهور و سقوط سه سلسله غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی؛ شناخت اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اروپا در قرون وسطی و ارزیابی عوامل و دلایل بروز جنگ‌های صلیبی

تصاویر نمودار خط زمان صفحه ۷۸-۷۹ : ۱. مناره غزنین از بناهای دوره غزنوی؛ ۲. گنبد علویان همدان؛ ۳. مناره قتلغ تیمور و سلطان تکش در

گرگانج خوارزم

درس ۱۴

میراث فرهنگی ایران در عصر سلجوقی

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن بتوانند:

- جایگاه ویژه گی‌های سلاطین را توضیح دهید

- نقش وزیران ایرانی را در اداره حکومت سلجوقیان بیان و چند نفر از وزیران را نام ببرید.

- کار دیوان‌های عصر سلجوقی را با نهادهای مشابه امروز مقایسه کنید

نمونه‌هایی از هنرهای دوره سلجوقی را نام ببرید

-ویژه گی‌های علمی، آموزشی و ادبی دوره سلجوقی را نام ببرید.

مواد و وسایل مورد نیاز

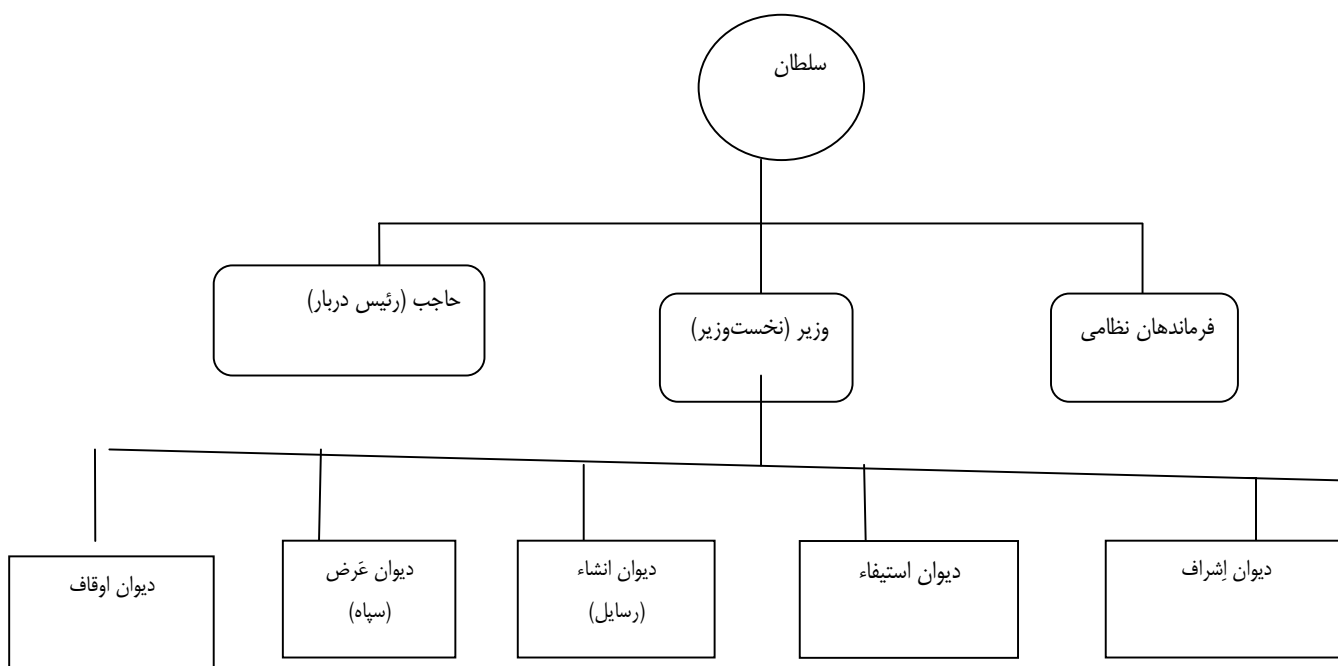
کتاب درسی، کاربرگه شماره (۹) کتاب‌های تاریخ بیهقی و سیاستنامه، تصاویر و اسلایدهایی از اماکن، ظروف و اشیاء تاریخی متعلق به عصر سلجوقی، نمودار تشکیلات دیوانی عصر سلجوقی،

آماده کنید

نقشه قلمرو سلجوقیان را به دانش‌آموزان نشان دهید و از آنان بخواهید بر اساس آنچه در درس گذشته خواندند، نام چند نفر از سلاطین مشهور و قدرتمند سلجوقی را بگویند. انتظار می‌رود طغرل، آلب ارسلان و ملک‌شاه را نام ببرند. سپس با اشاره به قلمرو وسیع سلجوقیان، سؤال کنید: آیا می‌دانید این سلاطین چگونه این قلمرو گسترده و پرجمعیت را اداره می‌کردند؟ آنها برای حکومت کردن از چه کسانی کمک و مشورت می‌گرفتند؟ تشکیلات و سازمان‌های حکومتی آن زمان چه بودند؟

آموزش دهید

نمودار تشکیلات حکومتی دوره سلجوقی را در معرض دید دانش‌آموزان قرار دهید و به اختصار اجزای آن را معرفی کنید. در باره ویژگیهای سلاطین و نقش و جایگاه وزیران ایرانی توضیح دهید. سپس برای تکمیل و تعمیق آموخته‌ها از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره (۹) من کیستم را اجرا کنند. هدف از طراحی این فعالیت گسترش آشنایی با اوضاع و احوال سیاسی، اداری، نقش و جایگاه وزیران ایرانی و برخورد حکومت سلجوقی با وزیران است. شخصیت متن (۱) عمید الملک کندی و شخصیت متن (۲) خواجه نظام الملک است.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۲ را انجام دهند. از طریق این فعالیت و وظایف و فعالیت‌های برخی نهاد‌های آن دوره را با نهاد‌های مشابه امروزی مربوط کند.

پیشنهاد می‌شود برای تدریس مبحث زبان و ادب فارسی در دوران سلجوقیان، نخست توجه دانش‌آموزان را به تصویر کتابخانهٔ صفحه ۸۷ جلب نمایید و توضیح دهید: در قرن‌های اول تا چهارم هجری بیشتر دانشمندان و عالمان ایرانی کتاب‌های خود را به زبان عربی می‌نوشتند و در فصل ۶ خواندید که در قرن‌های سوم و چهارم تعداد معدودی کتاب به زبان فارسی تألیف شد، اما همان گونه که در تصویر کتابخانهٔ دوران غزنوی و سلجوقی مشاهده می‌کنید در این دوران کتاب‌های بسیاری در موضوع تاریخ، شعر، داستان، فلسفه، عرفان و ... به زبان فارسی نوشته شده است و این رواج و گسترش روز افزون زبان فارسی در دورهٔ مذکور را نشان می‌دهد.

مباحث معماری و هنر ایران در عصر سلجوقی را از طریق نمایش تصاویر مکان‌ها، طرف‌ها و اشیاء تاریخی متعلق به آن دوره آموزش دهید. از دورهٔ مذکور آثار و بناهای بسیاری بر جا مانده است که به دلیل محدودیت حجم تعداد کمی از آنها در کتاب درج شده‌اند. تصاویر مورد نظر بیانگر ذوق، ظرافت، دقت و مهارت‌های علمی و فنی معماران و صنعتکاران ایران در آن عصر است.

به پایان ببرید

نکته‌های مهم درس را مرور کنید: دوره سلجوقی یکی از دوران مهم تاریخ ایران است زیرا سرزمین‌های وسیعی از ماوراءالنهر تا دریای مدیترانه تحت تسلط سلجوقیان درآمد و حکومتی قدرتمند با تشکیلات اداری منسجم و کارآمد شکل گرفت. در نتیجه این امر، کشاورزی و بازرگانی رونق گرفت، شهرنشینی توسعه پیدا کرد و شهرهای بزرگ و پرجمعیتی به وجود آمد. در دوران سلجوقی مراکز و مدارس علمی بسیاری در ایران بنیان نهاده شد که مشهورترین آنها نظامیه‌ها بودند. همچنین در آن دوره زبان و ادب فارسی در سرتاسر فلات ایران و آسیای صغیر انتشار یافت و آثار زیادی به این زبان نگاشته شد. همچنین در این دوره معماری و رشته‌های مختلف هنر به شکوفایی رسید. در پایان دانش‌آموزان را راهنمایی و تشویق نمایید که فعالیت شماره ۱ یا ۲ را به طور داوطلبانه انتخاب کنند و در منزل انجام دهند. از دانش‌آموزان بخواهید چنانچه یکی از کتاب‌های کتابخانه پایان این فصل را در کتابخانه منزل خود دارند به کلاس بیاورند و آن را به دیگر دانش‌آموزان نشان دهند و چند سطری از آن را بخوانند.

محورهای عمده ارزشیابی

درک و فهم متن درس مطابق با انتظارات یادگیری، انجام فعالیت و کاربرد درس، انجام فعالیتی در باره آثار هنری عهد سلجوقی در منزل

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش‌آموز

- ۱- بکایی، حسین، فرار از عقل: از تشکیل امپراتوری سلجوقی تا حمله مغول، از مجموعه داستان فکر ایرانی (۵)، تهران: نشر افق، ۱۳۹۰.
- ۲- حسن زاده، فرهاد، خواجه نظام الملک، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۳- صادقی نیا، حمدالله، نبرد دندانقان، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.
- ۴- گرانلی، سکینه، حسن صباح، تهران: مدرسه، ۱۳۸۶.

معرفی منابع برای مطالعه معلم

- ۱- اشپولر، برتولد و کلیفورد ادموند باسورث، فاروق سومر، کلود کاهن، ولادیمیر مینورسکی، ترکان در ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران: مولی، ۱۳۸۷.
- ۲- باسورث، ادموند کلیفورد، تاریخ غزنویان، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۴.
- ۳- پرگاری، صالح، «رونق قدرت گیری ترکان در تاریخ ایران»، شناخت، شماره ۳۴، تابستان ۱۳۸۱، صص ۲۴۷-۲۷۰.
- ۴- تاریخ ایران کمبریج (از آمدن سلجوقیان تا فروپاشی دولت ایلخانان)، ج ۵، گروه مؤلفان، ترجمه حسن انوشه، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷.
- ۵- جعفریان، رسول، تاریخ ایران اسلامی، دفتر دوم: از طلوع طاهریان تا غروب خوارزمشاهیان، تهران: اندیشه معاصر، ۱۳۷۷.
- ۶- خلعتبری، اللهیار و محبوبه شرفی، تاریخ خوارزمشاهیان، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۰.

- ۷-رحمتی، محسن، «پیامدهای اجتماعی مهاجرت سلجوقیان به خراسان (۴۱۶-۴۳۳ق)»، تحقیقات تاریخ اجتماعی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال اول، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۴۱-۶۱.
- ۸-رضا، فضل‌الله، نگاهی به عمرخیام، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۹.
- ۹-زرین کوب، عبدالحسین، فرار از مدرسه، درباره زندگی و اندیشه ابوحامد غزالی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۹.
- ۱۰-ستارزاده، ملیحه، سلجوقیان (۴۳۱-۵۹۰ق)، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ۱۳۸۴.
- ۱۱-ستاری، رضا و مراد اسماعیلی، «بررسی نقش وزیران ایرانی در احیاء و گسترش هویت ملی در دوران حکومت عباسیان، سامانیان، غزنویان و سلجوقیان»، مطالعات ملی، سال سیزدهم، شماره ۱، ۱۳۹۰، صص ۱۶۳-۱۸۷.
- ۱۲-عالم‌زاده، هادی و اعظم ریاحی، «آموزش در نظامیة بغداد و ربع رشیدی»، فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ تمدن، سال ۵، شماره ۱۹، بهار ۱۳۸۸، صص ۲۱-۴۵.
- ۱۳-قفس اوغلی، ابراهیم، تاریخ دولت خوارزمشاهیان، ترجمه دکتر داوود اصفهانیان، تهران: گستره، ۱۳۶۷.
- ۱۴-کسایی، نورالله، خوراک و پوشاک در آسیای مرکزی (سده ۲-۸ق)، فرهنگ، شماره ۱۹، پاییز ۱۳۷۵، صص ۱۰۳-۱۴۴.
- ۱۵-مدارس نظامیه و تأثیرات علمی و اجتماعی آن، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳.
- ۱۶-لمبتون، آن. اس.، تداوم و تحول در تاریخ میانه ایران، ترجمه یعقوب آژند، تهران: نشر نی، ۱۳۷۲.
- ۱۷-گروسه، رنه و ژرژ دنیگر، «ایران و نقش تاریخی آن»، ترجمه غلامعلی سیار، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۱۳ و ۱۱۴، بهمن و اسفند ۱۳۷۵، صص ۷۴-۸۳.
- ۱۸-یوسفی فر، شهرام، تاریخ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران در دوره سلجوقیان، تهران: دانشگاه پیام نور، ۱۳۸۶.
- ۱۹-جستارهایی در مناسبات شهرنشینی دوره سلجوقیان، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.
- ۲۰-مناسبات شهر و روستا در سده‌های میانه ایران، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۰.

فصل ۸

عصر مغول و تیموری

شرح اجمالی فصل هفتم

از سده هفتم تا دهم هجری تاریخ ایران معروف به عصر مغول و تیموری است. سرزمین و مردم ایران در این سده‌ها شرایط بسیار سخت و ناخوشایندی را پشت سر گذاشتند.

اماطولی نکشید که بزرگان ایرانی اعم از دیوانیان، دانشمندان، عالمان و عارفان به دربارهای مغولان و تیموریان نفوذ کردند و موفق شدند با بهره‌گیری از تجربیات تاریخی و فرهنگ غنی ایران، خوی خشن و ویرانگر مهاجمان صحراگرد را مهار کنند. به طوریکه بعدها جانشین تیمور کمر همت به عمران، آبادانی و رونق و شکوفایی هنر، معماری و زبان و ادب فارسی بست. از این‌رو، دوران جانشینان تیمور، یکی از مقاطع درخشان فرهنگ و هنر ایرانی - اسلامی به شمار می‌رود.

در درس اول این فصل (درس ۱۵) دانش‌آموزان با رویدادهای مهم سیاسی از هجوم چنگیز خان مغول به ایران تا پایان حکومت تیموریان در ابتدای قرن دهم هجری آشنا می‌شوند و درس بعدی (درس ۱۶) اختصاص به تغییر و تحولات فرهنگی و تمدنی ایران در دوران مذکور دارد.

هجوم چنگیز و تیمور به ایران

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های آن، بتوانند:

- عوامل و دلایل هجوم چنگیزخان مغول و تیمور گورکانی را به ایران دسته بندی و بیان کنند
- آثار و نتایج یورش‌های مغولان و تیموریان را به ایران را شرح دهند
- علت و نتیجه قیام سرداران را توضیح دهند
- مسیرهای حمله ی مغول ها، قلمرو حکومت ایلخانان و تیموریان را روی نقشه نشان دهید.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه‌های تاریخی، نمودار خط زمان

آماده کنید

به منظور آماده کردن دانش‌آموزان جهت ورود به فصل جدید، پیشنهاد می‌شود از دانش‌آموزان بپرسید: چنگیز و تیمور کیستند؟ چرا این اشخاص در تاریخ سرزمین کهن ما مشهور شده‌اند؟ انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند تا حدودی به این پرسش‌ها پاسخ مناسب بدهند. آنها را کمک و راهنمایی نمایید که به پاسخ کامل برسند. سپس از دانش‌آموز بخواهید فعالیت شماره ۴ که بررسی متون تاریخی را بخوانند و در باره استنباط خود از متن، صحبت کنند.

آموزش دهید

نمودارهای خط زمان فصل‌های ۷ و ۸ را در به دانش‌آموزان نمایش دهید و با اشاره به نمودار خط زمان فصل ۷ بگویید شما در فصل گذشته با رویدادهای مهم تاریخ ایران از ابتدای حکومت غزنویان تا حمله چنگیز خان آشنا شدید و سپس با اشاره به نمودار خط زمان فصل ۸ توضیح دهید که در فصل جدید با دوره دیگری از تاریخ ایران آشنا خواهید شد که به عصر مغول و تیموری معروف است. این دوره از هجوم چنگیز در آغاز قرن هفتم هجری تا پایان حکومت تیموریان در ابتدای قرن دهم هجری به طول انجامید. مبحث هجوم‌های چنگیز و تیمور را با تأکید بر علت و نتایج یورش‌ها ارائه کنید و حتماً از نقشه برای نشان دادن مسیرهای لشکرکشی و شهرها و مناطق مورد هجوم استفاده نمایید. باید توجه نمود یورش‌ها و ظلم و ستم حکومت ایلخانیر با مقاومت‌ها و قیام‌ها بی در کشور ما روبرو شد. از جمله این قیام‌ها سرداران در منطقه خراسان بود. در صورت امکان گزیده‌های از سریال تاریخی سرداران را در کلاس نمایش دهید.

فعالیت

۱. خیر؛ زیرا مغولان به رهبری چنگیز متحد شده و قدرت زیادی به دست آورده بودند. آنها پس از فتح چین و ترکستان ثروت بسیاری کسب کردند و در پی آن بودند که به دیگر سرزمین‌های آباد و ثروتمند نیز هجوم آورند. قتل اعضای کاروان تجاری مغول توسط حکومت خوارزمشاهیان به چنگیز خان بهانه مناسبی داد که به ایران حمله کند.

۲. کاربرگه شماره ۱۰ (نمودار علت و معلول)

الف - علت‌های مربوط به مبدأ (مغولستان و مغولان): افزایش جمعیت قبایل مغول؛ قدرتمندی قبایل متحد پس از اتحاد؛ روحیه جنگ‌جویی و خشونت مغولان؛ داشتن رهبری مصمم و با اراده آهین مانند چنگیز خان؛ انگیزه نیرومند مغولان برای فتح سرزمین‌های دیگر پس از موفقیت در فتح چین

ب - علت‌های مربوط به مقصد (ایران و خوارزمشاهیان): ضعف حکومت خوارزمشاهیان و تسلط نداشتن بر فرمانروایان محلی؛ دشمنی و ستیز با خلافت عباسی؛ سیاست جنگی نادرست سلطان محمد خوارزمشاه؛

۳. این متون دلالت بر فاجعه‌آمیز بودن حمله مغولان به ایران دارد که باعث ویرانی و قتل و عام گسترده شدند.

۴. ماوراءالنهر، خراسان، طبرستان، ری، قزوین، همدان، آذربایجان، اردبیل، اران و ارمنستان

به پایان برید

در پایان نکته‌ها و مفاهیم اصلی و مهم درس یعنی چارچوب زمانی عصر مغول و تیموری، عوامل و دلایل هجوم‌های پیاپی اقوام بیابانگرد از آسیای مرکزی به سرزمین ایران و آثار و پیامدهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن را کوتاه بیان کنید.

محورهای عمده ارزشیابی

مشارکت در گفت و گوی کلاس؛ انجام فعالیت‌های درس؛ بهره‌گیری از نمودار خط زمان برای مشخص کردن محدوده زمانی عصر مغول و تیموری؛ بهره‌گیری از نقشه برای نشان دادن مسیرهای حمله چنگیز به ایران و شهرها و مناطق مورد هجوم؛ پاسخ دادن به پرسش‌هایی متناسب با انتظارات یادگیری درس

تصاویر نمودار خط زمان: صفحه ۱. نقاشی حمله مغولان به ایران؛ ۲. نقاشی هلاکوخان به همراه همسرش دوقوزخاتون در مراغه؛ ۳. سکه‌های غازان خان؛ ۴.

مسجد جامع هرات؛ ۵. نسخه ای نفیس از قرآن

پیروزی فرهنگ بر شمشیر

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با فراگیری درس و انجام فعالیت‌های بتوانند:

- تأثیر و نقش بزرگان ایرانی (دیوانیان، دانشمندان و عالمان) را در مهار خوشونت مغولان و علاقه‌مند کردن آنان به فرهنگ ایرانی توضیح دهند.
- مهم‌ترین اقدامات ایلخانان مغول را برای آبادانی و رونق هنر و معماری برشمارند.
- اقدامات مهم جانشینان تیمور را در عرصه معماری، هنر و زبان و ادب فارسی ذکر نمایند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی؛ تصاویر و اسلایدهایی از مکان‌ها و اشیاء، ظروف و نقاشی‌های عصر مغول و تیموری؛ نمونه‌ای از کتاب‌های تاریخی و ادبی عصر ممغول و تیموری مانند جهانگشای جوینی و جامع التواریخ رشیدی

آماده کنید

از دانش‌آموزان سؤال کنید منظور از پیروزی فرهنگ بر شمشیر چیست؟ به نظر شما چرا این عنوان برای این درس انتخاب شده است؟ در این مرحله برای جلب نظر دانش‌آموزان فقط طرح سؤال کنید و ضرورتی نیست که بلافاصله به آن پرسش‌ها پاسخ صحیح و کامل داده شود

آموزش دهید

نخست توجه دانش‌آموزان را به برخی از مدارک و شواهد درس پیش (درس ۱۵) مانند تصاویر هجوم مغولان، تصویر چنگیز و تیمور و متن‌های شماره ۱ و ۲ صفحه ۹۱ جلب نمایید، سپس از آنان بخواهید به شواهد و مدارک درس ۱۶ مانند اقدامات و آثار خواجه نصیرالدین توسی، جوینی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله و ایلخان غازان و نیز تصاویر مکان‌ها و اشیاء تاریخی، آثار هنری و کتاب‌های آن دوره توجه کنند. آنگاه از دانش‌آموزان پرسید تفاوت اصلی شواهد و مدارک این دو درس چیست؟ انتظار می‌رود دانش‌آموزان با راهنمایی شما به این پاسخ برسند که شواهد و مدارک درس ۱۵ دلالت بر هجوم، ویرانی، غارت و کشتار دارد، اما شواهد و مدارک درس ۱۶ نشان‌دهنده عمران، آبادانی، رونق هنر و معماری و گسترش فعالیت‌های علمی و ادبی است. پس از آن خیلی مختصر توضیح دهید: عصر مغول و تیموری همانند یک سکه است؛ یک روی این سکه هجوم‌های وحشیانه و ویرانی، غارت و کشتار و روی دیگر آن بازسازی خرابی‌ها، شکوفایی هنر و معماری و رونق دوباره علم و ادب بود. شما با مطالعه درس و انجام فعالیت‌های آن خواهید دانست که اجداد ما چگونه موفق شدند شمشیر چنگیز و تیمور را کُند سازند و خوی خشن مغولان و تیموریان مهار کنند و از نوادگان چنگیز و فرزندان و نوادگان تیمور، انسان‌هایی بسازند که دیگر نه تنها شهرها را ویران و غارت نمی‌کردند و مردم را نمی‌کشتند، بلکه به فرهنگ و هنر ایران‌زمین علاقه‌مند شدند و برای جبران ویرانی‌های پدر و پدر بزرگ خود کمر همت بستند.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید با مطالعه درس، فعالیت‌های آن را انجام دهند.

فعالیت:

۱. عظمت و بلندی گنبد و ایوان‌ها و آجرکاری، کاشی‌کاری و گچ‌بری زیبا و کم‌نظیر شباهت و ویژگی مشترک این بناها است.
۲. زیرا جانشینان چنگیز و تیمور تحت تأثیر فرهنگ ایرانی - اسلامی دست از خشونت، ویرانی، غارت و کشتار برداشتند و برای عمران، آبادانی و گسترش صنعت، هنر و معماری و رونق علم و ادب، همت به خرج دادند.
۳. فرهنگ کهن و پویای ایران و تجربه تاریخی ایرانیان در نهایت بر شمشیر و خشونت مغولان و تیموریان پیروز گردید و موجب ایران و ایرانیان از آن شرایط سخت و دشوار شد تا ایران و ایرانی پا برجا بماند.
۴. کاربرگ شماره ۱۱ (آثار عصر ایلخانی و تیموری) را اجرا نمایید.

به پایان ببرید

به عنوان نتیجه‌گیری فصل و درس، ضمن تأکید بر اهمیت و نقش فرهنگ در نجات ایران و ایرانیان از خطر و بلایایی هجوم چنگیز و یورش‌های تیمور، یادآوری کنید که رمز ماندگاری و پایداری ایران مرهون فرهنگ دیرپای آن است و ما باید همچون اجدادمان همیشه نگاه‌بان خوب و شایسته‌ای برای آن باشیم. سپس دانش‌آموزان را تشویق و راهنمایی نمایید که فعالیت‌های قسمت به کار ببندید را خارج از کلاس انجام دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

بررسی و مقایسه شواهد و مدارک درس؛ بحث و گفت و گوی کلاسی؛ انجام فعالیت‌های درس و قسمت به کار ببندید؛ پرسش‌هایی متناسب با انتظارات یادگیری

درس

معرفی منابع برای تحقیق دانش‌آموز

۱- الماسی، مهدی، سیری در نگارستان نقاشی ایران، تهران، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۰.

۲- خانعلیلو، مریم، کمال‌الدین بهزاد، تهران، مدرسه، ۱۳۸۲.

۳- دادفر، سجاد، حمله مغول، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.

۴- زرکنده، بتول، گوهرشاد، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.

۵- شماسی، عبدالحی، خواجه نصیرالدین طوسی، تهران: مدرسه، ۱۳۸۸.

۶-عباسی، جواد، غازان خان، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.

۷-فروغ بخش، احمد، شاه منصور، تهران: مدرسه، ۱۳۹۰.

۸-فرهانی منفرد، مهدی، تیمور، تهران: مدرسه، ۱۳۹۱.

۹-هجری، محسن، سرداران، تهران: مدرسه، ۱۳۹۲.

معرفی منابع برای مطالعه معلم

۱- اشپولر، برتولد، تاریخ مغول در ایران: سیاست، حکومت و فرهنگ دوره ایلخانان، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۶.

۲- اقبال آشتیانی، عباس، تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۴.

۳- بیانی، شیرین، دین و دولت در ایران عهد مغول، ۳ج، تهران: نشر دانشگاهی، ۱۳۸۱.

۴- زن در ایران عصر مغول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۸.

۵- مغولان و حکومت ایلخانی در ایران، تهران: سمت، ۱۳۹۱.

۶- پطروشفسکی، ایلیا پاولوویچ، نهضت سرداران خراسان، ترجمه کریم کشاورز، تهران: پیام، ۱۳۵۱.

۷- جعفریان، رسول، تاریخ ایران اسلامی، دفتر سوم: از یورش مغولان تا زوال تیموریان، تهران: اندیشه معاصر، ۱۳۷۸.

۸- جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در ایران (تا قرن دهم هجری)، ۳ج، قم: انصاریان، ۱۳۷۵.

۹- دهقان نژاد، مرتضی، «روابط ایران و اروپا در عصر ایلخانان»، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، شماره ۲۹، زمستان ۱۳۸۵، صص ۱-۲۰.

۱۰- رضوی، ابوالفضل، «جایگاه بازاریان در اقتصاد و جامعه عصر ایلخانان»، پژوهش‌های تاریخی، شماره ۱، بهار ۱۳۸۸، صص ۵۱-۶۶.

۱۱- ساختار حیات شهری در عصر ایلخانان»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۲۳، مرداد ۱۳۸۷، صص ۴-۱۷.

۱۲- نصیرالدین طوسی و گفت‌وگوهای مهار در عهد نامسلمانی ایلخانان»، تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره ۱۳، زمستان ۱۳۹۲، صص ۹۳-۱۰۸.

۱۳- علی اصل، پرویز و شهرام یوسفی فر، «غازانیه تبریز: نماد تحول فرهنگی مغولان»، تاریخ و تمدن اسلامی، سال ۷، شماره ۱۳، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۶۵-۸۲.

- ۱۴- فروغ‌بخش فسایی، احمد، «وزارت در عهد مغول»، رشد آموزش تاریخ، شماره ۶، تابستان ۱۳۸۰، صص ۱۵-۲۰.
- ۱۵- گروسه، رنه، امپراطوری صحرانوردان، ترجمه عبدالحسین میکده، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۷.
- ۱۶- محمدزاده، مریم و ابوالفضل رضوی، «حیات فرهنگی عصر ایلخانی با تکیه بر مدارس»، تاریخ نو، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۹-۲۸.
- ۱۷- منز، بتاتریس فوربز، برآمدن و فرمان‌روایی تیمور، ترجمه منصور صفت گل، تهران: رسا، ۱۳۷۷.
- ۱۸- قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری، ترجمه جواد عباسی، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۹۰.
- ۱۹- میرجعفری، حسین، تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان، تهران: سمت، ۱۳۷۹.
- ۲۰- نفیسی، سعید، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی تا پایان قرن دهم هجری، تهران: فروغی، ۱۳۴۴.
- ۲۱- وامقی، ایرج، «ایران در آستانه ورود تیمور به تاریخ»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۱۹ و ۱۲۰، مرداد و شهریور ۱۳۷۶، صص ۵۲-۵۹ و ۲۰۴.
- ۲۲- ویلبر، دونالد، معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانان، ترجمه عبدالله فریار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۶.